

ביבליוגרפיה של עתונות יהודית בשפה הפולנית

אלינה צאלה

לפני מספר חודשים הושלם המחקר של ד"ר צאלה – כרך מרשים שבו אלפי פרטים על כתבי העת היהודיים בשפה הפולנית או פולנית בצירוף יידיש או עברית.

זה המקום להזכיר כי ב"קשר" מס. 3 (מאי 1988) פרסמנו את מסתו של פרופסור אנדז'יי פאצ'קובסקי – חוקר נודע של העתונות של המיעוטים הלאומיים בפולין – על העתונות היהודית בפולין בין שתי מלחמות העולם, ככלי סוציולוגי ותרבותי.

ד"ר צאלה מודעת לכך שהביבליוגרפיה שהכינה "רחוקה מלהיות מלאה". בדבריה מבואר שלה, היא מונה שתי סיבות: ראשית, התמקדותה בספריות ובארכיונים בווארשה בלבד, בעוד שנתונים רבים (וגם אוספים) פזורים במרכזים אוניברסיטאיים אחרים בספריות, בארכיונים ברחבי פולין ובספריות ובאוספים פרטיים בארצות אחרות. שנית, הקשיים העצומים בהם נתקל החוקר בהגדרת הסממנים לאופיו היהודי של הפרסום, כאשר בכותרת עצמה אינה מופיעה כל אינדיקציה לזהותו היהודית, הייחודית. אנו מביאים את המבוא שכתבה ד"ר אלינה צאלה למחקרה. ממבוא זה ניתן ללמוד לא רק על המתודולוגיה של המחקר הביבליוגרפי וקשייו האובייקטיביים, אלא גם להציץ הצצה חטופה אל העולם העשיר והמיוחד כל כך של הפריודיקה היהודית בפולין – אחד הענפים המרתקים של המורשת התרבותית של יהדות זו.

ש.ר.

ד"ר אלינה צאלה היא היסטוריונית פולניה צעירה שבשנים האחרונות מקדישה את עצמה למחקר ביבליוגרפי של העתונות היהודית בפולין. הדוקטורט שלה הוא על "בעיות האנטישמיות במלכות פולין". לשון האם של ד"ר צאלה היא כמובן פולנית אבל היא השכילה לרכוש לעצמה ידיעה מספקת בעברית וביידיש, לפחות כדי לפענח לא רק את שמות העתונים בשתי השפות הללו, הזרות לה כל כך, אלא גם את האפיונים שלהם, כפי שהם נמסרים ב"לוגר" של אותם פרסומים.

בביקורה הראשון בירושלים, לפני יותר משלוש שנים כאורחת המרכז לחקר תולדות יהודי פולין ותרבותם, נתוודעה ד"ר צאלה אל הביבליוגרפיה שהכין פאול גליקסון ("רשימה זמנית של העתונות היומית והתקופתית בשפה הפולנית, בין השנים 1823 – 1982") – עבודה שנקטעה באמצע עם מותו של מחברה.

ד"ר צאלה, נטלה על עצמה את המשימה להמשיך מן המקום, בו הופסקה עבודתו של גליקסון. בעבודת-נמלים שנמשכה שלוש שנים עלה בידה להכפיל את מספר הכותרים ברשימה, כשהיא מרחיבה גם את טווח-השנים שלה – מ-1823 ועד 1989. השנה האחרונה שבה הופיעה עתונות יהודית ענפה בפולין, בעיקר בשלוש שפות (פולנית, יידיש ועברית) היא 1939, אך לפחות בחלק מן התקופה ובכמה מקומות היו כתבי-עת אחדים גם ברוסית, גרמנית ואוקראינית כשפה שנייה ללשונם העיקרית – יידיש.

מבוא

אני נטלתי על עצמי את איסוף הביבליוגרפיה בשנת 1986, כשפעולתי של פאול גליקסון נקטעה בגלל מותו. השתמשתי בכרטיסיה שבעזרתה והתאמתי את עבודתי בשלמותה לעקרונות, שנקבעו על ידו. הנושאים סודרו לפי הסדר הבא:

- א. שם כתב העת וכותרת המשנה.
- ב. תכיפות ההופעה.
- ג. מקום ההופעה, תאריכי הגיליון הראשון והאחרון שנמצאו באוסף.
- ד. שמות המול"ים, העורכים ובתי הדפוס.
- ה. פורמט, מספר העותקים.
- ו. שמות המשתתפים העיקריים.
- ז. סימוני האוסף.
- ח. אזכורים בספרות הביבליוגרפית.
- ט. הערות.

השלמת הביבליוגרפיה היא חלק מפרוייקט מחקר, שתוכנן על ידי פאול גליקסון במסגרת פעילות המרכז לחקר תולדות יהדות פולין ותרבותה באוניברסיטה העברית בירושלים. פאול גליקסון אסף מעל 500 כותרים של כתבי עת על סמך חיפושים ובדיקות בעיקר בביבליוגרפיות שפורסמו על ידי ספריית המוזיאון הבריטי בלונדון, ספריית הקונגרס בווינגטון, והספרייה הלאומית בירושלים. הוא טבע גם את יסודות הבחירה ועקרונות האיפיון של כתבי העת. תוצאות מאמציו פורסמו בסידרה הביבליוגרפית תחת הכותרת "רשימה זמנית של העתונות היומית והתקופתית, שהופיעה בשפה הפולנית בין השנים 1823 ו-1982" ("יהדות פולין, סידרה ביבליוגרפית ראשונה, האוניברסיטה העברית בירושלים, המכון לחקר היהדות, המרכז לחקר תולדות יהדות פולין, ותרבותם, ירושלים 1983").

הפולוניזציה קיבל תנופה ניכרת ולא חלו עליו מגבלות הצנזורה, מספר הביטאונים הדוגלים ברעיון ההתבוללות היה קטן יחסית. חוץ מ-"Zagiew" (משואה) שהופיע באופן בלתי סדיר והמשכו "Rozwagi" (שיקול דעת), וארשה 1916—1927, ו-"Zjednoczenie" (איחוד) בקרקוב (1906—1926), הופיעו רק מספר קטן של ביטאונים סטודנטיים קצרי מועד, וכמה ביטאונים של אירגוני יוצאי צבא. בערי השדה מספר העתונים היה עוד יותר זעום. הם היו נדירים ממש.

קיום כעשרה עתונים אורתודוקסים בשפה הפולנית הפתיע אותי. אחדים מהם, לדוגמה "Wschod" (מזרח), לודו, 1924—1928, מוסף ל"אורטודוקסישע בלעטר" ומאוחר יותר ל"בית יעקב", היה מיועד לנשים. השבועון "Zydowskie Echo" (הד היהדות), ביטאון אגודת ישראל, שהופיע בשנים 1932—1937, נוסד לשם השפעה על החברה הפולנית, כפי שהוסבר והודגש במאמר הפותח. הביטאון התנער כליל מרעיון התבוללות וקשר בין יהודים למתבוללים. עובדה זאת היא עדות מעניינת לשינויים שחלו באותה תקופה בעדה החרדית. אולם הרעיון לא הועבר בעקביות: רוב המאמרים הוקדשו לעניינים פנים-יהודיים, לזיכרונות, ביקורת על נטיות התבוללות, הצגת פולקלור יהודי ועקרונות דת.

דרישת השלטונות להשתמש בשפה הפולנית כדו"חות של מוסדות אורתודוקסיים, לדוגמה: "דו"ח הנהלת החברה לתמיכת יולדות עניות מדת משה — עזרת יולדות עניות" או "דו"ח חברת תמיכה של יהודים עניים בשבתות וחגים — מחזיקי תמיכה", גרמה לריכוז ביטאונים בשפה הפולנית. (שני הדו"חות הודפסו בפולנית, רוסית ויידיש בשנים 1912—1913).

☆

פאול גליקסון ניצל כמעט עד תום את רשימת כתבי העת, שאופים היהודי צויין בכותרת או בכותרת המשנה. תפקידי היה קשה יותר — היה עליו לדלות את היתר בחיפושים בספריות. לעיניו היו שמות המו"לים והעורכים. מחומר זה הוצאתי את אלה שלא הכילו נושאים יהודיים. במספר מקרים הטעה אותי צליל השמות. היתה זאת שיטה מפרכת ודורשת זמן, אך יחידה אפשרית. קודמי במפעל קבע קריטריון בחייה ברור: יש לבחור כתבי עת שהופיעו ונערכו על ידי יהודים והופנו לקורא היהודי. יש לציין, שהוא עצמו לא היה עקבי בעבודתו — אחדים מכתבי העת ברשימתו היו מופנים לקהל מעורב — גם יהודי וגם פולני. לדוגמה, "אקספרס ורוסלבסקי" שהיה עתון כללי. למעשה רק בדיקה מדוקדקת של תוכן החומר יכלה להצביע על טיב קהל היעד של כתב העת, אולם גם קריטריון זה לא תמיד היה ברור ופשוט. מה לעשות, למשל, עם עתון בשם "Wspolna Mysl" (מחשבה משותפת) שהופץ בבית ספר ממלכתי — מוסד לא יהודי בווארשה, בסביבה יהודית, שרוב תלמידיו ומוריו היו יהודים? התברר, שתלמידים יהודים כתבו וערכו כתב עת המיועד לחבריהם, גם הם יהודים. אולם בתוכן המאמרים אין שום תומר יהודי. להיפך, שיר שהופיע לכבוד חג המולד נשא אופי קתולי מובהק.

ספקות דומים מתעוררים, כשניגשים לעתונות מקצועיות, כלכליות או סביבתיות. "ביטאון הוועד המרכזי של תעשייני הסבון בפולין ובעיר החופשית גדנסק" (וארשה 1932—1938), אינו מכיל דבר הנוגע

XV M 63 8 21) B C

Nasz Przegląd

ORGAN NARODOWY
WYCHODZI CODZIEN, ŻRANA W DNI IAWYKOWE, NIEZIELKI I ŚWIĘTA
NUMER POJEDYNCZY 20 GR.

Adm. Redakcja i Administracja: NAWYKOWA No. 3
Sąd. Com. 11-30-17; of. g. 10 w. 12 194-19. Adm. 11 37. 5 11 78 18
Redakcja otwiera od godz. 9-11 po poł. do godz. 4-11 w. 194.

ADRES: NAWYKOWA No. 3
KRAJ: POLSKA
CENA: 20 GR.

נאש פגלונד" (הסקירה שלנו) — הופיע בין שתי מלחמות העולם

WYDANIE PORANNE

CHWILA

Cena egzemplarza 20 gr.

Redakcja i Administracja: NAWYKOWA No. 3
Sąd. Com. 11-30-17; of. g. 10 w. 12 194-19. Adm. 11 37. 5 11 78 18
Redakcja otwiera od godz. 9-11 po poł. do godz. 4-11 w. 194.

ADRES: NAWYKOWA No. 3
KRAJ: POLSKA
CENA: 20 GR.

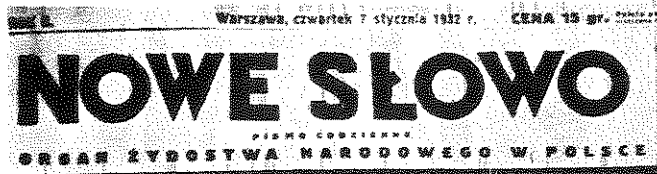
Dzisiejszy powiększony numer „Chwila”

כחילה" (רגע) — הופיע בלבוב

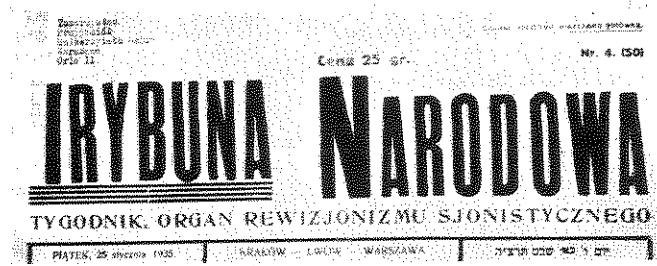
ארגונים יהודיים שמאלניים (סוציאליסטיים וקומוניסטיים גלויים וסמויים) הם הקבוצה השנייה בגודלה. ביניהם יש לציין את הביטאונים הראשונים של ה"בונד" כמו "Glos Bundu" (קול הבונד) בזעווה (1904—1905) "Nasza Trybuna" (הבמה שלנו), וילנה (1906—1907) או "Nasze Hasla" (סיסמתנו) בווארשה (1906). כן היו ביטאונים משותפים של ה"בונד" והמפלגה הסוציאליסטית הפולנית (פ.פ.ס). חלק מביטאוני הפ.פ.ס נערכו והוצאו לאור על ידי יהודים אך בביליגורפיה נכללו רק אלה שנגעו בבעיות יהודיות.

☆

כתבי עת של המתבוללים תופסים להפתעתי רק את המקום השלישי ברשימה מבחינת מספרם, ורובם הם דו"חות אירגוני צדקה שונים מסוף המאה ה-19 והתחלת המאה ה-20 שמרבית עסקניהם היו מתבוללים, אף כי ללא הדגשה מיוחדת של רעיון ההתבוללות. לדוגמה אפשר להביא את דו"ח "ועד התמיכה בעניים בני דת משה" (וארשה 1856—1857), או את ה"דו"ח מפעילות איסוף התרומות לשם פדיון יהודים עניים משירות בצבא". מספר כתבי העת שהטיפו להתבוללות הוא, להפתעתי, קטן מאוד. פרט ל-"Israelita" (בן דת משה), שהופיע בווארשה משנת 1866 עד 1915, ותאמו מקרקוב (1870), וגם "Ojezyzna" (המולדת) בלבוב (1882-1892) אפשר לציין רק לוחות שנה, שנמצאו בתוכם יצירות ספרותיות בעלות ערך, כמו, למשל "לוח לבני דת משה" שהוצא לאור על ידי יעקב גולדשמידט, עם מבוא פרי עטה של הסופרת הידועה אליזה אוזישקו, פואמה של ויקטור גומוליצקי "אל מלא רחמים", מחזה של מיכאל באלוצקי "יהודיה טיפוסית", "Typowa Zydowka", ומאמרים עם תוכן התבוללותי. אופי דומה היה ל"לוח לודו" שהופק בשנים 1888—1904 על ידי נתן זילברשטיין והכיל חומר מפרי עטו. נראה לי מוזר ואף פרדוקסלי, שבתקופה שבין שתי המלחמות, כשחלה

"נובא סלובר" - עתון המפלגה הציונית הפרוגרסיבית בפולין

"טריבונה נרודובה" (במת העם) - הופיע בקראקוב

קושי אחר היה לקבוע את עקרונות התוצאות של המחקר. החלטתי להיות נאמנה לכותרים המקוריים והשארתי את הכתיב, כפי שהיה מקובל בתקופה, אפילו כשהיו שגיאות כתיב ברורות (כל מקרה כזה ציינתי על ידי סימן (!) בסוף המלה). במקרים של כתיב עת דו או תלת-לשוניים העדפתי את הכותר הפולני במקום הראשון. דו"חות סודרו לפי סדר האלף-בית, ולא רוכזו לפי האירגונים המדווחים. ויתרתי על חלוקה מפורטת, כדי לא להקשות יתר על המידה בשימוש בביבליוגרפיה. לעבודה הוספתי נספח, בו נכללו כתיבי עת, שעליהם יש רק מעט נתונים. לדוגמה, איגוד בעלי האוטובוסים בפולין הוציא לאור בשנת 1925 ביטאון בשם "אוטובוס", שמצאתי עליו איזכור באחת הביבליוגרפיות. ההשתייכות של הביטאון הזה אינה ברורה, אף כי רוב האוטובוסים היו שייכים ליהודים.

בנספח נכללו גם כותרים מההקדמה של גליקסון, שאי אפשר היה לסדרם לפי הקריטריונים המקובלים, אם בגלל השפה (יידיש או עברית) או בגלל הצוות הלא יהודי. חלק מהידיעות היו בלתי מדוייקות, וכשהיה חשד לכפילות, ציינתי גם את זה בנספח. בנוסף לכך, נרשמו מספר כותרים שהיו ספק כתיבי עת, ספק ספרים, חוברות או חלקי סדרות. עבודתי היתה יכולה להיות יותר קשה, אילו לא נהנית מעזרת עובדי הספריות שהזכרתי.

ברצוני להביע את תודתי על אדיבותם וסבלנותם למשתמש עסקה כמוני שהזמינה מדי יום עשרות כרכים, ואילצה אותם לערוך ספירת מלאי. תודה מגיעה גם לאדון מיצ'סלב זאונוץ שהמציא לי את רשימת הפרסומים החד-פעמיים מאוסף ספריית האוניברסיטה האיגלונית בקרקוב ולד"ר מיכאל שטיינלאוף, לו אני חייבת הרבה ידיעות חשובות. במיוחד ברצוני להודות לפרופ' חנא שמרוק ולפרופ' יעקב גולדברג מהמרכז לחקר תולדות יהדות פולין ותרבותה ולשלום רוזנפלד, שסייעו לי להגיע אל החומר במספר ספריות בישראל. הנני אסירת תודה לכל ידידי בישראל, שאירחו אותי והיו לי למודי דרך בהכרת הארץ.

מפולנית: ד"ר אברהם הנדלזלץ

לעניינים יהודיים, אולם החלטתי לכלול (ובדומה לו ביטאונים דומים ברשימתי) משום שכל חברי האגודה היו יהודים. מעידים על כך רשימת חברי הוועד המרכזי, רשימת כל חברי האגודה וכן שמות מחברי המאמרים, ואפילו תוכן המודעות. בעיה קשה עוד יותר התעוררה כשמדובר בכתיבי עת בנושא קולנוע. בענף זה השתתפו יהודים רבים. כתיבי עת שונים הוצאו על ידי מיצ'סלב רוטשטאט-מיאטטצקי, ידי זלוטודייסקי, סלומון-סטפן ישוטר ואנטול שטרן. בין חברי הקבוצה הזאת היה שיתוף פעולה והם החליפו דעות בכתיבי עת שונים. אחד הראשונים בענף זה, "שבועון הראינוע והתיאטרון" (וארשה 1925 — 1926), עסק גם בראינוע ותיאטרון יהודיים, ובו הופיעה ביקורת על הופעות "הבימה" וסרטים יהודיים כמו "גטו — קשר האמונה" ו"אחד מל"ו". כן נערכו על דפי העתון ויכוחים על נטיות אנטישמיות בביקורות שהופיעו בעתונות הפולנית. בין המשתתפים בשבועון היו יהודים וגם לא יהודים, ולפעמים קשה להתמצא בתסבוכת הזאת, כי בעתונות זו היה נפוץ ההרגל להשתמש בפסבדונים שונים.

אם נחליט לכלול כתב עת זה ברשימה, יהיה צורך לכלול גם את האחרים, שלאמיתו של דבר לא נגעו כלל בעניינים יהודיים, אך היו קשורים לראשון מבחינה אישית והרכב חברי המערכת. הבעיה מסתבכת עוד יותר, כי מדובר במקרה זה בסביבה מתבוללת, וכאן אנו נתקלים בבעיה הקשורה בתודעה עצמית. לדוגמה, קשה להכריע באיזה מידה, והאם בכלל, אנטול שטרן הרגיש עצמו שייך לעם היהודי.

מהלך הפולוניזציה והיחזמות המו"ליות של המתבוללים מהווים גם הם בעיה קשה בהשלמת הביבליוגרפיה. מדובר כאן בספרות גבולית וקשה מאוד לקבוע קריטריונים מדוייקים ונוקשים. יעקב גולדשמידט, דודו של ינוש קורצ'ק, הוציא לאור שורה של לחות שנה, שמטרתם היתה הטפה להתבוללות וקירוב לבבות יהודי-פולני. אחד מהם נזכר לעיל — "לוח שנה לבני דת משה" (Kalendarz Dla Izraelitow) (וארשה 1881), שבו נדפסו יצירות של סופרים פולנים על נושאים יהודיים. לדעתי, ולחות אלה מתאימים לעקרונות שנקבעו, אף כי הופנו לקוראים של שתי הדתות. לוח שנה אחר מאותו סוג הכיל מידע על תרבות "מאמיני דת משה". יש להניח שהיה מיועד לקוראים לא יהודים. לוח אחר, מהשנים 1863 — 1864, הכיל יצירות מחברים פולנים, לא קשורים כלל לנושאים יהודיים, בין היתר פואמה של דיאוטימה (ידוויגה לושצ'בסקה), "הכומר קורדצקי" (אישיות פולנית קשורה להגנה על צ'נסטוכוב בזמן המלחמות עם השוודים). בשנת 1889 פרסם יעקב גולדשמידט לוח שנה שהופנה לאיכרים, אך הכיל גם ידיעות על יוזמות התבוללות. לוח זה אינו תואם בשום אופן את הקריטריונים המקובלים, אך הוא שייך לסידרה המצדדת ברעיון ההתבוללות, שלמעשה היה רעיון יהודי. החלטתי לכלול גם את "החיה המזורה" הזאת בביבליוגרפיה, בציני את אופיה הספציפי. את כל הבעיות שהזכרתי לא הצלחתי לפתור עד תום. יחס מדוייק ונוקשה לקריטריונים היה מגביל את הביבליוגרפיה, והתוצאות היו דלות מאוד. גישה גמישה יותר מסכנת את עצם הפעולה, בהיותה לא עקבית, והתוצאה היתה שורה של מו"לים יהודים של ספרות פולנית. קשה מאוד למצוא דרך ביניים. אני מודעת לכך שהדרך בה הלכתי מזמינה מראש ביקורת מצד הנוטים לחומרה.